

Socialinių tyrimų institutas
Saltoniškių 58, Vilnius
Tel.: 2758667

***TYRIMO TEMA „LIETUVOS NARYSTĖS EUROPOS SAJUNGOJE
POVEIKIS SOCIALINEI STRUKTŪRAI“***

S A N T R A U K A

Šis tyrimas buvo finansuotas Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos pagal Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą poveikio tyrimų programą.

Tyrime išdėstytos nuostatos, teikiamos nuomonės bei rekomendacijos atspindi autorių požiūrį ir nebūtinai sutampa su Lietuvos Respublikos Vyriausybės pozicija

Vilnius
2005

Santrauka

Visuomenės struktūros nustatymas reikšmingas ne vien mokslinio intereso patenkinimo požiūriu. Visuomenės socialinės stratifikacijos ištyrimas yra ypač svarbus ir socialinei praktikai. Aiškus visuomenės sluoksniavimosi vaizdas leidžia konkretinti tiek įstatymų leidybą, tiek diferencijuoti ir fokusuoti viešojo sektoriaus darbo priemones įvairioms gyventojų grupėms.

Visuomenę galima struktūruoti įvairiais pjūviais. Visų pirma, socialinė demografinė struktūra leidžia nustatyti šalies gyventojų potencialą: vyrų/ moterų, jaunimo/ senyvo amžiaus žmonių, gyvenančių šeimoje/vienių, dirbančiųjų/nedirbančiųjų ir kitus pasiskirstymus bei santykius. Institucinė visuomenės sąranga leidžia spręsti apie įvairių socialinių sistemų sąveiką: socialinių institutų (valstybinių, savivaldybės institucijų, šeimos, bendruomenių ir kt. funkcionavimą). Tačiau socialinės politikos tikslinimui būtinas visuminis visuomenės susiluoksniavimo vaizdas, apjungiant įvairius pjūvius. Ypač tai aktualu Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, kai šalį vis labiau veikia įvairūs globalizacijos ir europeizacijos procesai, visų pirma migracija: tiek emigracija, tiek imigracija.

Pirmiausia būtina pabrėžti, kad visuomenės socialinės struktūros konstravime išsiskiria dvi pagrindinės tradicijos: vokiškoji ir anglų-prancūzų (jau priskiriant ir kai kurių JAV sociologų darbus). Kaip pažymi suomių sociologai R.Blom ir M.Kivinen, vokiškoji tradicija kildinama iš K.Marx "Kapitalo" klasių teorijos ir jos tolesnės rekonstrukcijos. Taigi visuomenė yra sudalinama remiantis ekonominiu požiūriu, dichotomiškai sudalinant dvi klases: turinčius gamybos priemones, t.y. kapitalistus, savininkus – išnaudotojus; ir dirbančiuosius (darbininkus ir tarnautojus), t.y. darbo jėgą – išnaudojamuosius. Išnaudotojų ir išnaudotojų priešara pasireiškia klasių kova, kurios kraštutinė išraiška yra revoliucija, kai santykiai visuomenėje keičiami kardinaliai. Teigiama, kad socialinio konflikto paradigma geriausiai padeda pagrįsti visuomenėje vykstančius pokyčius. Toliau nesigilinant į šios tradicijos ypatumus vis tik reikia pažymėti, kad šiuolaikiniai socialinio konflikto paradigmos atstovai R.Dahrendorf, L.Coser, R.Collins ir kiti nutolsta nuo dichotominio socialinio konflikto kildinimo ir revoliucinio sprendimo kelio. Pvz. R.Collins teigia, kad žmonės yra linkę kontroliuoti

kitus ir tiems besipriešinant kyla konfliktas. Tačiau neabejotina, kad vokiškoji tradicija remiasi rinkos ekonomika ir jos pokyčiais.

Anglų-prancūzų tradicija akcentuoja kultūrinį požiūrį, pabrėžiant, kad moderni, o tuo labiau postmoderni visuomenė negali būti paaiškinama remiantis vien gamybos būdo pokyčiais. Vis labiau pabrėžiamas pačio žmogaus aktyvumas, jo veiklos motyvacija, gyvenimo stilius ir pan.

Vienas ryškiausių šių dienų prancūzų sociologų P.Bourdieu (1930-2002) plačiai naudojo klasės sąvoką. Tačiau jis griežtai kritikavo ekonominę klasės pagrindimą. P.Bourdieu nuomone “klasės yra rinkiniai agentų, kurie užima panašias pozicijas ir kurie būdami panašiose sąlygose priversti patirti panašius poveikius, veikiausiai įsigis panašias dispozicijas ir interesus ir dėl to panašiai veiks ir laikysis panašių požiūrių. Tačiau ši klasė popieriuje turi teorinę egzistenciją, kylančią iš teorijų ... Tai nėra tikroji klasė kaip grupė, mobilizuota kovai: daugių daugiausia ji gali būti vadinama galima klase ta prasme, kad tai agentų rinkinys, patiriantis mažiau kliūčių mobilizuojantis nei kuris kitas agentų rinkinys. P.Bourdieu vartoja tris pagrindines sąvokas: habitus, kapitalą ir lauką. Habitus yra sudarytas iš dispozicijų (polinkių, įgūdžių) rinkinio, kuris lemia subjektą veikti tam tikru būdu. Dispozicijos yra žmonių veiksmų motyvacijos pagrindas. Tačiau veiksmai nėra nulemti vien habitus, o atsiranda atitinkamo habitus ir socialinio lauko sankirtoje. Kiekvienas veikėjas siekia savo galios išraiškos specifiniame lauke, siekiant panaudoti savo turimą kapitalą. Kapitalas P.Bourdieu nėra vien ekonominis (nors tai yra efektyviausia kapitalo forma), bet ir simbolinis (socialinis ir kultūrinis). Socialinis kapitalas – tai kultūriškai, ekonomiškai ir politiškai reikšmingi ryšiai, padedantys veikėjui išlaikyti atitinkamą socialinį statusą. Veikiančiojo žmogaus koncepciją dabar ypatingai plėtoja kitas žymus prancūzų sociologas. A.Tourain.

Remiantis šia tradicija gyventojai skirstomi į ranguojamas klases – nuo aukščiausios iki žemiausios. Vieni tyrėjai priskaičiuoja net 12 klasių, išskirdami, pavyzdžiui, aukščiausiosios aukščiausiąją, aukščiausiosios viduriniąją, aukščiausiosios žemiausiąją ir žemiausiosios aukštesniąją, žemiausiosios viduriniąją, žemiausiosios žemiausiąją klases. Mažiausiasis pagal skaičių yra 3 klasių skirstymas: aukščiausioji, vidurinioji ir žemiausioji klasės. Tačiau visur skirstymas remiasi visuomenės rangavimo principu.

Reikia pažymėti, kad stratifikacinių modelių yra gana daug, tačiau neretai jiems trūksta pagrįstumo. Kai kurie tyrėjai išskiria aukštuomenę, vidutinę klasę ir darbininkus, tačiau, mūsų nuomone, toks skirstymas metodologiškai nėra tikslus dėl bent kelių priežasčių. “Aukštuomenės” terminas turi sąsąską su aristokratija, kuria tiksliau būtų įvardinti atskiru sluoksniu aukščiausioje klasėje. Terminas “vidutinis” nėra tikslus, nes jos atstovai nėra vidutiniai, o būtent aktyvūs, veiklūs, turintys pakankamai savimonės žmonės. Dalis aukščiausios kvalifikacijos ir gerai apmokamų darbininkų neabejotinai yra vidurinėsios klasės atstovai, todėl tuo pat metu negali priklausyti tiek vienai, tiek kitai klasei. Su aktyvaus žmogaus įvaizdžiu organiškai siejasi vidurinėsios klasės koncepcija. Jei dichotominėje klasinėje schemoje didelę reikšmę turėjo paveldimas turtas ir tuo apspręstas aukštas socialinis statusas bei klasinė padėtis, tai vidurinėje klasėje socialinė pozicija yra labiau iškovota negu paveldėta. Taigi vidurinioji klasė – tai daugumoje veikiančių žmonių klasė.

Neretai klausama, ar tradiciniai stratifikacijos modeliai yra taikytini šiuolaikinei visuomenei – žinojimo visuomenei, globalizacijos, unifikacijos, virtualizacijos ir kitomis sąlygomis. Tuo labiau kyla klausimas, ar tradiciniai stratifikacijos modeliai tinka postkomunistiniam pasauliui? Mūsų nuomone, neabejotinai reikia jais remtis, tačiau būtini nauji modeliai, labiau atsižvelgiantys tiek į naujus civilizacinius iššūkius, tiek įvertinančius pokomunistinės šalies situaciją. Todėl ir pabandysime pateikti savo stratifikacijos koncepciją.

Pirmiausiai norime pažymėti, kokius reikalavimus kėlėme sau. Taigi stratifikaciniame modelyje turi būti atsižvelgta į:

- Pokomunistinės šalies ypatumus;
- Būtinumą kuo pilniau apimti visą visuomenę;
- Galimybę suderinti klasinį ir stratifikacinį pjūvius, remiantis individualaus tapatumo nustatymu;
- Taikomumo galimybes, t.y modelio pritaikomumą socialinės politikos reikmėms.

Keltas komentarų.

Pati naujausia Lietuvos istorija, kuri mūsų pačių ir buvo kurta, sudarė unikalią galimybę gyventi transformacijos iš pseudosocialistinės visuomenės į postmodernistinę, besiremiančią rinkos dėsniais visuomenę. Pokomunistinėse įvyko ir tebevyksta esminiai

struktūriniai ir sisteminiai pokyčiai visose politinio, ekonominio, socialinio, kultūrinio ir kitose gyvenimo srityse. Susiformavo iš esmės nauji socialiniai santykiai, besiremiantys rinkos ekonomika. Įstojimas į Europos Sąjungą ir į NATO apsaugojo Lietuvą nuo likimo “pilkojoje” zonoje, greta sunkiai prognozuojamo Rusijos Federacijos galios. Taigi tarsi užbrėžta riba pokomunistinės šalies transformacijos į demokratinę visuomenę laikotarpiui. Iš esmės pasikeitė atskiro individo galimybės. Per penkiolika nepriklausomybės metų subrendo nauja karta, savo interesais ryškiai besiskirianti nuo kitų kartų, subrendusių kitoje visuomeninėje santvarkoje. Antra vertus, istoriškai penkiolika metų yra dar per trumpas periodas visų transformacinių procesų pabaigai. Akivaizdu, kad vyresnės kartos sunkiai adaptuojasi naujuose visuomeniniuose santykiuose. Neretai jaučiasi nesaugiai ir, apskritai, nestabiliai. Neretai vyrauja savanaudiškumas, pasireiškiantis ir kraštutinėmis savo formomis – nusikalstamumu, korupcija, piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi ir panašiai. Šešėlinės struktūros sudaro ženklią dalį ekonominiuose santykiuose. Taigi pokyčiai mąstyme yra patys sudėtingiausi, užimantys ilgą laiką. Tokiu būdu, visuomenės stratifikacija yra sudėtinga, neretai ir prieštaringa.

Vienas iš reikšmingiausių reikalavimų yra individualaus tapatumo nustatymas, t.y. tiek klasinės priklausomybės, tiek priklausymo konkrečiam sluoksniui. Būtent grandinės “individas – stratas – klasė” sudarymas užtikrina struktūros vientisumą. Taigi kiekvienas šalies gyventojas turi turėti savo vietą visuomenės socialinėje struktūroje.

Apsibrėžus keliamus visuomenės stratifikavimui reikalavimus pereiname prie pačio modelio kūrimo. Pirmiausia turime apsibrėžti, į kokią esamą tradiciją atsižvelgsime, nors, kaip minėjome, pokomunistinės šalies ypatumai neleidžia pilnai pasinaudoti ir taikyti jau esamus postmoderniosios visuomenės stratifikacinius modelius.

Jau minėjome, kad yra išryškėjusios dvi tradicijos: vokiškoji, akcentuojanti ekonominį požiūrį, ir anglų-prancūzų, besiremianti kultūriniu pobūdžiu. Ekonominis požiūris, išskiriant klases pagal pajamų formas ir šaltinius, yra gana vienpusiškas. Pavyzdžiui, ką realiai socialinei politikai gali duoti kapitalistų, buržuazijos, tarnautojų, darbininkų ir valstiečių klasių išskyrimas? Kiekviena taip išskirtų klasių pasižymėtų pasiskirstymo pagal pajamas įvairumu ir ribų neryškumu. Akivaizdu, kad dominuojant privatinei nuosavybei pramonininkų konfederacijos vadovai būtų viename poliuje, o

kirpyklos savininkė kitame. Ūkininkas, turintis kelis šimtus hektarų, nieko bendro neturi su septyniasdešimtmečiu trihektarininku. Stiprėjant vartotojiškos visuomenės tendencijoms neaišku, kam priskirti kirpėją ir jos kolegę kirpėją, kuri kartu yra ir kirpyklos savininkė? Kam priskirti profesorių, kuris dirba valstybiniame universitete, o kartu yra ir nevalstybinės aukštosios mokyklos dalininkas?

Ypač problematiškas yra ir pačių pajamų nustatymas. Pokomunistinėse šalyse šešėlinė ekonomika apima gana ženklią cirkuliuojančių šalyje pinigų masės dalį. Siekiant išvengti mokesčių nėra nurodomos realiosios pajamos. Net aukščiausi šalies pareigūnai netiksliai deklaruoja savo pajamas. Neretai atlyginimas mokamas vokeliuose. Taigi kokio tikslumo gali pakakti realiai visuomenės stratifikacijai pagal pajamas?

Žymiai perspektyvesnė stratifikacijos modelio kūrimui pokomunistinėje šalyje yra anglų-prancūzų tradicija, akcentuojanti kultūrinį aspektą, gyvenimo būdo ypatumus. Būtent remiantis šiuo požiūriu galima konkrečiai stratifikuoti visuomenę, išskirti besiskiriančius savo charakteristikomis ir veiklumu sluoksnius. Tačiau būtina rasti pagrindinį stratifikacinį principą, suformuoti stratifikacinių rodiklių sistemą, kuri padėtų išvengti supaprastinimo ir išskirti besiskiriančias vienas nuo kitos klases ir socialinius sluoksnius juose.

Mūsų nuomone, tokiu pagrindiniu principu gali būti tapatumo (identifikacijos) išskyrimas. Tiek globalizacijos, europeizacijos procesai, tiek pokomunistinės šalies ypatumai kelia žmonėms nestabilumo jausmą. Jei uždaroje Tarybų Sąjungos erdvėje eilinio šalies gyventojų ateitis buvo gana aiškiai prognozuojama, tai šiuolaikinis pasaulis ir kiekvieno piliečio situacija yra labai dinamiški.

Tapatumo svarba bene plačiausiai ir aštriausiai akcentuojama didėjant migracijos srautams. Ji kyla tiek emigrantams, tiek imigrantams. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir atsivėrus sienoms Lietuvą paliko keli šimtai tūkstančių gyventojų. Lietuvoje didėjant darbo jėgos deficitui į jų vietą atvyksta baltarusiai, ukrainiečiai, kitų tautybių žmonės (net kinai). Ir vieniems ir kitiems kyla identifikacijos problemos: ar jie savo ateitį sieja su nauja jiems šalimi, ar tebesieja save su gimtine ir orientuojasi kada nors į ją grįžti. Didėja mišrių šeimų skaičius, kuriose vaikams tapatumo klausimai yra aktualūs, ypač kai tėvai yra skirtingų rasių. Tapatumo klausimai gana plačiai nagrinėjami ir

Lietuvos sociologų, ginamos daktaro disertacijos. Nagrinėjant stratifikacijos problemas tai yra svarbus aspektas.

Identifikacijos problematika yra nemažai lyginamųjų tarptautinių tyrimų. Akcentuojamas ne tiek tautinis identitetas, bet teritorinis: tapatinimasis su gyvenamąja vieta, regionu, šalimi, Europa ar net pasauliu. Lyginamieji tyrimai rodo, kad demokratinėse Europos šalyse pirmenybė neretai teikiama gyvenamajai vietai. Būtent gyvenamojoje vietoje yra sprendžiamos svarbiausios gyvenimiškosios problemos, mezgasi bendravimo ryšiai, formuojasi bendruomenės. Tai yra svarbu ir visuomenės stratifikacijos aspektu.

Visa tai ir grindžia mūsų nuostatą, kad pagrindine **metodologine stratifikacijos ašimi gali būti tapatumas (identifikacija)**. Jau minėjome, kad vienas iš visuomenės skirstymo būdų yra rangavimas nuo aukščiausiosios iki žemiausiosios klasių. Taigi pagrindinis priklausymo vienai ar kitai klasei požymis ir būtų savęs tapatinimas (identifikavimas) su klase. Antra vertus, įvairių rodiklių sistemos taikymas leidžia patikslinti savęs identifikaciją ir, kas svarbiausia, išskirti stratas. Taigi rodiklių sistemos sudarymas yra kitas svarbus stratifikacinio modelio kūrimo aspektas.

Vienas svarbiausių stratifikacijos rodiklių yra galia. Nebe reikalo lingvistiškai galia yra susieta su galėjimu. Galia – tai pagrindas sprendimui, veiksmui, dominavimui ir pan. Antra vertus, galia virsta galėjimu ir veikimu tuomet, kad ji yra institucionalizuota, t.y. tampa valdžia. Turintys valdžią sprendžia ir veikia.

Savo ruožtu, jei anksčiau neretai galia ir valdžia buvo paveldima (pav. karaliaus sostas), tai modernėjant visuomenei tai vis dažniau yra įgyjama dėka išsimokslinimo, gabumų, atsakomybės ir aktyvumo.

Neabejotina, kad tiek galia ir valdžia yra abipusiai susijusios su turtu: turtas suteikia žmogui galią ir galimybę siekti valdžios. Tinka ir atvirkščia galimybė: valdžia suteikia galimybes sukaupti turtą. Ypač tai būdinga pereinamiesiems iš vieno santykių į kitus laikotarpiams, t.y. ir mūsų gyvenamajam laikotarpiui. Turtas auga, esant geroms pajamoms. Pajamomis gali būti uždarbis (deklaruotas ir nedeklaruotas), pensija, renta ir kita.

Socialinio statuso, nurodančio gyventojų socialinę poziciją visuomenėje, rodiklis organiškai papildo stratifikacinį modelį. Socialinis statusas labiau atspindi tiek asmens užimtumą, tiek jo profesinės priklausomybės “svorį” visuomenėje.

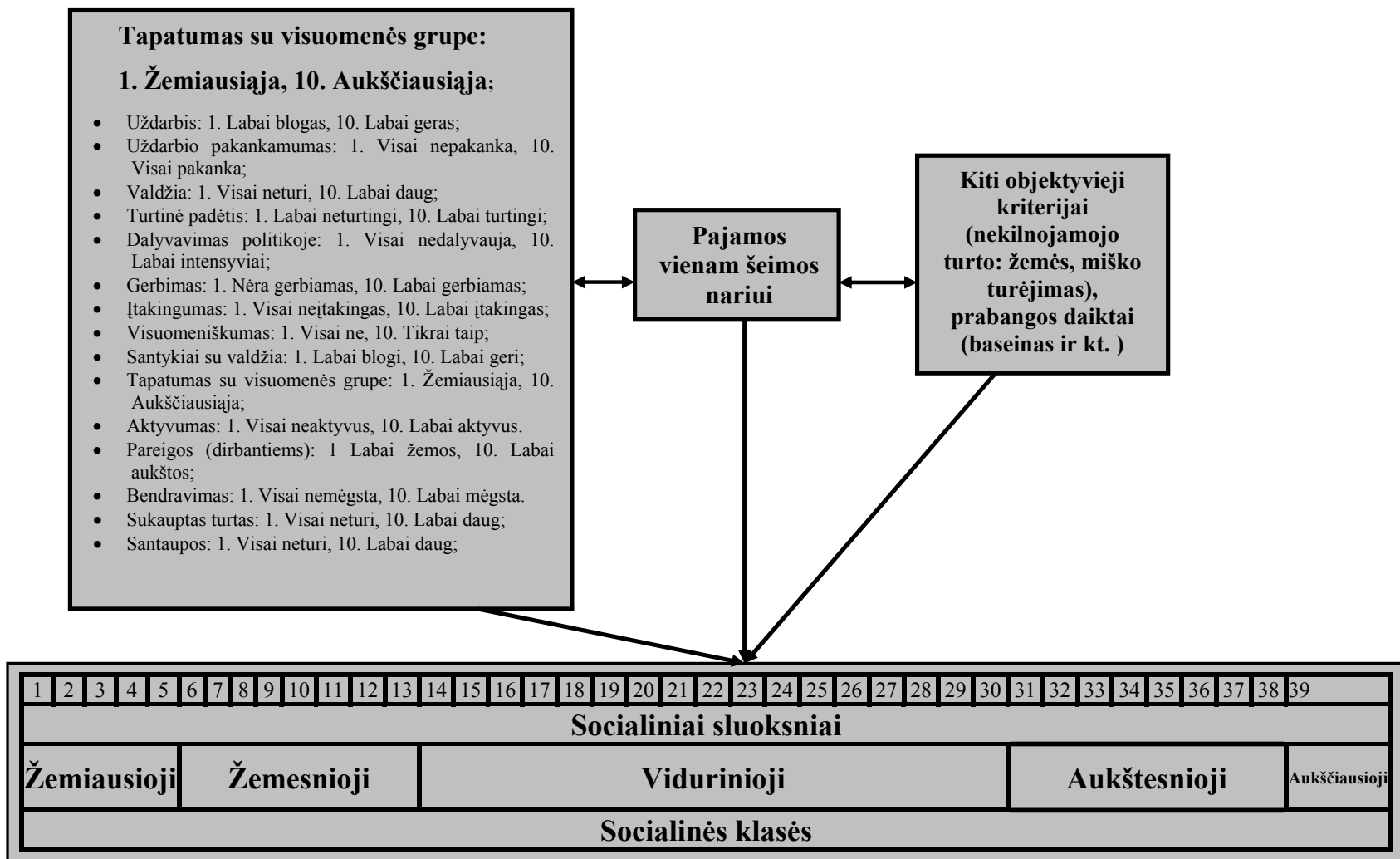
Klasės ir stratai skiriasi savo gyvenimo stiliumi. Tai pasireiškia materialine aplinka: gyvenamąja vieta (prestižinis uždaras rajonas, “miegamasis vagonas”, sodas, vienkiemis, kita); būstu (namas /namai/, butas/ butai/, jų kokybė, įranga); transportu (markė, skaičius, kokybė); daiktais (gausa, kokybė); apranga (gausa, kokybė). Tai pasireiškia įvairiomis aktyvumo formomis lavinimasis, politinis, bendruomeninis, kultūrinis, pažintinis, religinis, buitinis aktyvumas. Tai pasireiškia draugų, pažįstamų ratu. Akivaizdu, kad Rotary klubo narys nepriskirs savęs net viduriniajai, o dažnai – ir aukštesniajai klasei, o alaus gerėjai turgaus paviljone geru geriausiai pretenduos į viduriniają klasę.

Klasiniame pjūvyje išskiriame penkias klases: **aukščiausiąją, aukštesniąją, viduriniają, žemesniąją ir žemiausiąją**. Mūsų nuomone, penkių klasių modelis optimaliai apibūdina pokomunistinę visuomenę. Jei 12 klasių modelis labiau tinka demokratinei visuomenei, kur galimas platesnis klasinis spektras, kuris adekvačiai atspindi postmodernios visuomenės klasinius ypatumus, o 3 klasių modelis būtų labai schematiškas, tai 5 klasių labiau atspindi būtent pokomunistinės visuomenės specifiką, kurios struktūra dar tebėra sparčių pokyčių laikotarpyje.

Klasinis pjūvis papildytas stratifikaciniu pjūviu. Tai būtina tiksliam visuomenės stratifikavimui ir tikslesniam socialinės politikos formavimui.

Pirmojoje schemoje pateikiamas Lietuvos gyventojų stratifikacinis modelis.

1 schema.
Lietuvos gyventojų stratifikacinis modelis

Kaip matome, nebuvo atmetas ir pajamų indikatorius: buvo aiškinamasi, kiek per mėnesį tenka litų vienam šeimos nariui. Taigi visiškai subjektyvus savo socialinės pozicijos vertinimas buvo derinamas su sąlyginai objektyviu pajamų rodikliu, išskiriant 6 pajamų grupes, pradedant nuo žemiausių (iki 100 litų vienam šeimos nariui), baigiant didžiausiomis (virš 1000 litų).

Taigi pirmiausiai pagal tapatumo su grupe indikatorius vertinimą buvo išskirta dešimt tapatumo grupių. Po to, koreliuojant su pajamomis, tenkančiomis vienam šeimos nariui, buvo suformuoti 36 sluoksniai. Trečias žingsnis – buvo paskaičiuotas suminis aukščiau minėtų indikatorių vertinimo vidurkis, pagal kurį stratų skaičius buvo patikslintas iki 39.

Apklausa atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras VILMORUS. Nors paprastai tyrimo imtis formuojama taip, kad būtų apklausta ne mažiau kaip tūkstantis Lietuvos gyventojų, tačiau šį kartą buvo apklausta 1500 gyventojų. Toks reikalavimas buvo todėl, kad analizės metu išskyrus stratus būtų galimybė koreliuoti ir jų viduje, t.y., kad jie būtų pakankamai dideli.

Pateikiame pagrindinius tyrimo rezultatus:

- Lietuvos pirmųjų metų narystės Europos Sąjungoje poveikis socialinei struktūrai daugiau reiškiasi **nuostatų** lygmenyje, o socialinė struktūra labiausiai sąlygojama **savęs identifikavimo** su konkrečia socialine klase ar sluoksniu.
- Mūsų sukonstruotas pokomunistinės šalies struktūravimo modelis, besiremiantis kiekvieno individo **socialinės identifikacijos principu ir koreliacija su pajamomis**, sudaro galimybes stratifikuoti visuomenę ir apibūdinti skirtumus tarp įvairių socialinių grupių.
- Turinine prasme pagrindinė tyrimo išvada yra tokia: **didelė Lietuvos gyventojų dalis laiko save vidurinėsios klasės atstovais**. Tai paneigia žiniasklaidoje paplitusią, o taip pat kai kurių politikų bei mokslininkų, ypač ekonomistų skelbiamą nuostatą, kad Lietuva yra pesimistų šalis, kurios didžioji gyventojų dalis priklauso žemesniesiems sluoksniams, o vidurinioji klasė yra labai neskaitlinga. Tyrimas rodo, kad gyventojų savimonė yra pakankamai aukšta ir šalies socialinis potencialas yra pakankamai aukštas.

- Tokia tyrimo išvada galima remtis formuojant teigiamą šalies įvaizdį tiek pačioje šalyje, tiek už jos ribų. Antra vertus, tyrimas rodo, kad **egzistuoja konkretūs skirtumai tarp klasių ir tarp stratų**, į kuriuos būtina atsižvelgti, formuojant socialinę politiką. Akivaizdu, kad neatsižvelgiant į juos prarandamas priemonių efektyvumas.
- Lietuvos gyventojų apklausos duomenų analizė parodė, kad **didžiavimasi Lietuvos pilietybe linkę teigiamai vertinti 90 proc. atsakiusiųjų**. Didžioji dauguma atsakiusiųjų iš esmės pritaria teiginiui „Lietuva buvo ir yra Europos valstybė, turinti savitą kultūrą ir tradicijas“. Atliktas tyrimas paneigia gana plačiai paplitusią nuomonę apie nepakankamą Lietuvos gyventojų patriotizmą savo šalies atžvilgiu. Kita vertus, dalies respondentų sąmonėje yra suformuotas Lietuvos kaip Europos provincijos stereotipas. Jie **provincialumo sąvoką interpretuoja labiau socialiniu-ekonominiu šalies gyvenimo aspektu, akcentuodami žemesnį nei ES gyvenimo lygį Lietuvoje. Pastebėti skirtumai tarp skirtingų socialinių klasių atstovų vertinant savo šalį Europos kontekste: aukštesnių klasių atstovų požiūris yra pozityvesnis**.
- Lietuvos gyventojų požiūris į Lietuvos įvaizdį apibūdinančius dalykus atskleidė, kad etninės kultūros vertybės užima reikšmingą vietą greta istorijos, archeologijos paminklų, kraštovaizdžio, gamtos. **Prioritetas teikiamas kalbai, papročiams ir tradicijoms**. Formuojant šalies įvaizdį būtų galima labiau išryškinti šalies etnokultūrinę specifiką ir paveldą. Nemažą vaidmenį galėtų suvaidinti mokykla. Respondentai pageidauja ir teorinių (lietuvių liaudies papročių, apeigų, lietuvių liaudies mitologijos, simbolikos), ir praktinių (lietuvių liaudies dainų, šokių, lietuvių liaudies meno, amatų) disciplinų. Etninės kultūros gebėjimą integruoti visuomenę rodo maži skirtumai tarp įvairių socialinių stratų.
- Esant vienodoms skirtingų klasių ir stratų nuostatomis etnokultūros atžvilgiu, skiriasi jų etnokultūrinė raiška: vidurinės ir žemesniosios socialinių klasių atstovai dažniau klauso liaudies muziką, **aukštesniosios socialinės klasės respondentai ne taip aktyviai prisideda prie etninės kultūros tradicijų palaikymo**.
- Suvokdami Lietuvos savitumo išsaugojimo svarbą, apklaustieji **Lietuvos valstybės valdymo institucijas (taip pat mokyklą) laiko Lietuvos savitumo išsaugojimo garantais. Žiniasklaidos vaidmuo, respondentų nuomone, yra pats mažiausias**.

Europos Sąjunga respondentams taip pat nesiasocijuoja su Lietuvos savitumo išsaugojimu. Klasių požiūriai į Europos Sąjungos institucijų vaidmenį saugant etninę kultūrą sutampa.

- Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, jos gyventojams atsirado daugiau galimybių legaliai dirbti užsienyje. **Kas dešimtas respondentas nurodė, kad ketina ilgesniam laikui išvykti iš Lietuvos.** Didžioji dauguma ketinančių išvykti ilgesniam laikui – tai jauni (turintys mažiau nei 30 m. respondentai dvigubai dažniau nusiteikę emigruoti nei trisdešimtmečiai ir vyresni). Potencialūs emigrantai – mažai kvalifikuoti, neturintys aukštojo išsimokslinimo respondentai. Visam laikui išvykti norėtų tik 2 proc. apklaustų Lietuvos gyventojų. **Daugiausia ketinančių išvykti iš Lietuvos yra vidurinėsios klasės atstovų.**
- **Kuo aukštesnė respondentų socialinė padėtis, tuo rečiau jie teigia ją esant šeimyninės sėkmės laidu ir tuo dažniau taiko tą patį kriterijų abiem lytims.** Šis požiūris dažniau būdingas miestiečiams, žmonėms, manantiems, kad gyvena geriau nei dauguma. Moterų socialinė padėtis lemiamu šeimyninei sėkmei dalyku įvardijama rečiau nei vyrų.
- **Socialinės padėties svarbos asmeniniam gyvenimui vertinimas, kaip ir socialinis mobilumas, parodo socialinės struktūros atvirumą, lankstumą, bet ir atskleidžia įtampą tarp skirtingų socialinių klasių, stratų bei grupių.** Šiuolaikiniam požiūriui į socialinės padėties svarbą asmeniniam gyvenimui būdingas vienodas skirtingų bruožų svarbos abiem lytims įvardijimas.
- Gyventojų susisluoksniavimas Lietuvai įstojus į ES, leidžia pastebėti jų santykių su aplinka vertinimo savitumus ir kai kurias piliečių nuostatų formavimo aplinkybes. Racionalų respondentų požiūrį į socialinį sluoksnį lėmė saugumo jausmas, susijęs su asmens įsitvirtinimu visuomenėje – socialiniu statusu. **Apklaustos dalyvių įsitikinimas, kad jie priklauso aukštesnei visuomenės klasei, taip pat lėmė didesnę jų pasitenkinimą savo aplinka, santykiais šeimoje, darbe. Sėkmingas bendravimas su žmonėmis skatina pasitikėjimą savimi, kurį taip pat galima tapatinti su saugumo jausmu.** Nuosekliai plėtojant šiuos teiginius išryškėtų ideali socialinės raidos schema: pasiturimas gyvenimas – saugi visuomenė – visuotinė tolerancija.

- Respondentų nuomone didžiausią grėsmę šaliai kelia nusikalstamumas, kiek mažesnę narkomanija, alkoholizmas, rečiau įvardytos grėsmės – nedarbas, skurdas, kyšininkavimas, korupcija. Pastebima tendencija, jog **kuo aukštesnei klasei respondentai priklauso, tuo grėsmės išvėlgusių dalis yra mažesnė**. Tai atspindi mažesnę žemesnių klasių pasitikėjimą savo sugebėjimu susidoroti su grėsmių padariniais.
- Įstojus į ES ypač aktualiu tampa tolerancijos kitam tyrimas. **Tolerantiškiausi yra žemiausiosios klasės atstovai, o mažiausiai tolerantiški – aukščiausiosios**. Apskritai imant, kitataučiai ir kitos rasės žmonės, kraštutinių kairiųjų/dešiniųjų pažiūrų šalininkai, daugiavaikės šeimos, kitų religijų išpažintojai yra labiausiai toleruoti kaimynai, jų nepageidautų tik 5-10 proc. respondentų.
- Ne mažiau svarbus yra ir Europoje propaguojamas tolerantiškas požiūris į teistuosius. Nepalankus daugiau kaip pusės apklaustų žmonių požiūris į teistuosius apsunkina šių reintegraciją į visuomenę. **Griežtesniu požiūriu į teistųjų būdą išsiskiria dvi klasės: žemiausioji ir aukštesnioji**. Žemiausioji griežčiau negu kitos klasės vertina ir teistų žmonių būdą, ir konkrečius neigiamus būdo bruožus, ypač tuos, kurie gali lemti sunkias pasekmes. Aukštesniosios klasės požiūris irgi nepalankus, bet kiek nuolaidesnis – iš konkrečių būdo bruožų griežčiau vertina tik vieną sunkų – pyktį, kerštingumą.
- Dauguma apklaustų žmonių pritaria tam, kad skurdžiai yra valstybės ir pačių skurdžių rūpestis, o daugiau kaip pusė respondentų nuo skurdo linkę atsiriboti. Penktadalis apklaustųjų skurdžių atžvilgiu nusiteikę priešiški, maždaug tiek pat – altruistiškai. **Marginalams tolerantiškesni yra dalis aukštesniosios ir vidurinėsios klasės atstovų** Neigiamą požiūrį į benamius, elgetas, skurdžius atviriau išsako kai kurie žemesnių sluoksnių atstovai, žemesnio išsimokslinimo ir mažesnių pajamų respondentai, dalis vyresnio amžiaus žmonių, rajonų gyventojai. ES struktūrinių fondų panaudojimo projektai turėtų įtraukti ir žemiausių visuomenės sluoksnių ekonominio rėmimo programas, bei jų įjungimą į kultūrinį visuomenės gyvenimą.
- Analizuojant poilsavimo įpročius atskirose socialinėse klasėse pastebime, kad **didžiausias galimybes poilsiui ir įvairesnes poilsavimo formas pasirinkti galėjo aukštesniosios klasės atstovai. Beveik pusė Lietuvos gyventojų 2004 metais**

poilsiauti neturėjo galimybių. Tie kurie, tokių galimybių turėjo daugiausiai poilsiaudavo kaime, sode ar kurorte Lietuvoje.

- **Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare vis daugiau gyventojų renkasi individualias keliones po Europą.** Visgi ES struktūriniai fondai, taikydami skirtingas ekonominės paramos programas, galėtų didesnę prioritetą skirti žemiausių visuomenės sluoksnių poreikiams, įtraukti juos į aktyvesnę visuomeninę ir kultūrinę gyvenimą.

Trumpoji santrauka

Pateikiame originalų Lietuvos stratifikacinį modelį, kuris, mūsų nuomone, geriausiai atspindi pokomunistinės šalies socialinę struktūrą.

Pirmiausiai norime pažymėti, kokius reikalavimus kėlėme sau. **Taigi stratifikaciniame modelyje turi būti atsižvelgta į:**

- **Pokomunistinės šalies ypatumus;**
- **Būtinumą kuo pilniau apimti visą visuomenę;**
- **Galimybę suderinti klasinį ir stratifikacinį pjūvius;**
- **Taikomumo galimybes, t.y. modelio pritaikomumą socialinės politikos reikmėms.**

Pokomunistinės šalies stratifikacijos modelio kūrime rėmėmės anglų-prancūzų tradicija, akcentuojančia kultūrinį aspektą, gyvenimo būdo ypatumus. Būtent remiantis šiuo požiūriu galima konkrečiai stratifikuoti visuomenę, išskirti besiskiriančius savo charakteristikomis ir veiklumu sluoksnius. Tačiau būtina rasti pagrindinį stratifikacinį principą, suformuoti stratifikacinių rodiklių sistemą.

Mūsų nuomone, tokiu pagrindiniu principu gali būti **tapatumo (identifikacijos) išskyrimas**. Tiek globalizacijos bei europeizacijos procesai, tiek ir pokomunistinės šalies ypatumai kelia žmonėms nestabilumo jausmą. Jei uždaroje Tarybų Sąjungos erdvėje eilinio šalies gyventojų ateitis buvo gana aiškiai prognozuojama, tai šiuolaikinis pasaulis ir kiekvieno piliečio situacija yra labai dinamiški, keliantys identifikacijos problemas.

Klasiniame pjūvyje išskiriame penkias klases: **aukščiausiąją, aukštesniąją, viduriniąją, žemesniąją ir žemiausiąją**. Mūsų nuomone, penkių klasių modelis optimaliai apibūdina pokomunistinės visuomenės specifiką, kurios struktūra dar tebėra sparčių pokyčių laikotarpyje.

Remiantis išdėstytomis nuostatomis pateikiame Lietuvos stratifikacinio modelio schemą (žr. 1 schemą).

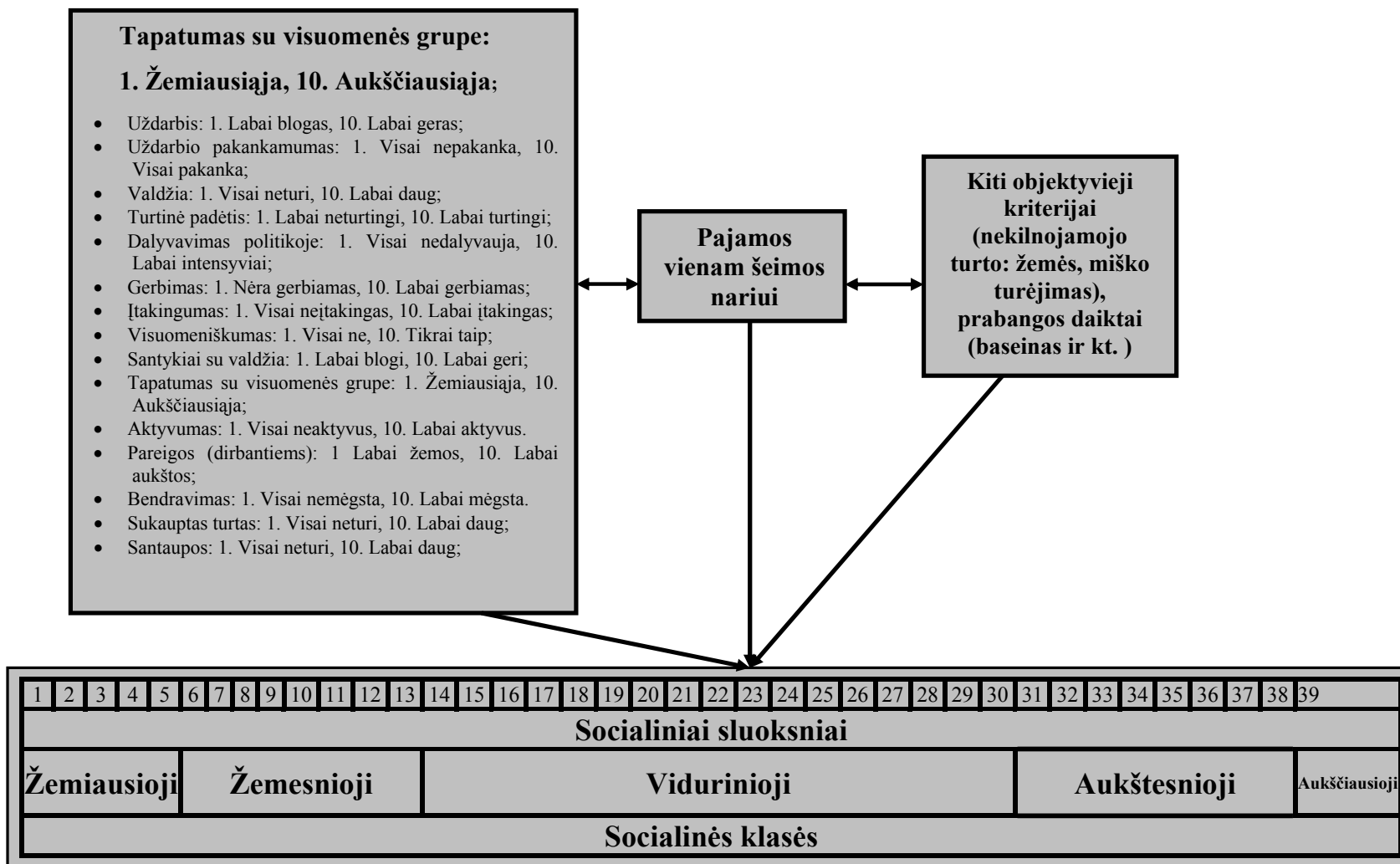
Kaip matome, nebuvo atmestas ir pajamų indikatorius: buvo aiškinamasi, kiek per mėnesį tenka litų vienam šeimos nariui. Taigi visiškai subjektyvus savo socialinės pozicijos vertinimas buvo derinamas su sąlyginai objektyviu pajamų rodikliu, išskiriant 6 pajamų grupes, pradedant nuo žemiausių (iki 100 litų vienam šeimos nariui), baigiant didžiausiomis (virš 1000 litų).

Taigi pirmiausiai pagal tapatumo su grupe indikatorius vertinimą buvo išskirta dešimt tapatumo grupių. Po to, koreliuojant su pajamomis, tenkančiomis vienam šeimos nariui, buvo suformuoti 36 sluoksniai. Trečias žingsnis – buvo paskaičiuotas suminis aukščiausiai minėtų indikatorių vertinimo vidurkis, pagal kurį stratų skaičius buvo patikslintas iki 39.

Apklausa atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras VILMORUS. Nors paprastai tyrimo imtis formuojama taip, kad būtų apklausta ne mažiau kaip tūkstantis Lietuvos gyventojų, tačiau šį kartą buvo apklausta 1500 gyventojų. Toks reikalavimas buvo todėl, kad analizės metu išskyrus stratus būtų galimybė koreliuoti ir jų viduje, t.y., kad jie būtų pakankamai dideli.

1 schema.

Lietuvos gyventojų stratifikacinis modelis

Pateikiame pagrindinius tyrimo rezultatus:

- Lietuvos pirmųjų metų narystės Europos Sąjungoje poveikis socialinei struktūrai daugiau reiškiasi **nuostatų** lygmenyje, o socialinė struktūra labiausiai sąlygojama **savęs identifikavimo** su konkrečia socialine klase ar sluoksniu.
- Mūsų sukonstruotas pokomunistinės šalies struktūravimo modelis, besiremiantis kiekvieno individo **socialinės identifikacijos principu ir koreliacija su pajamomis**, sudaro galimybes stratifikuoti visuomenę ir apibūdinti skirtumus tarp įvairių socialinių grupių.
- Turinine prasme pagrindinė tyrimo išvada yra tokia: **didelė Lietuvos gyventojų dalis laiko save vidurinėsios klasės atstovais**. Tai paneigia žiniasklaidoje paplitusią, o taip pat kai kurių politikų bei mokslininkų, ypač ekonomistų skelbiamą nuostatą, kad Lietuva yra pesimistų šalis, kurios didžioji gyventojų dalis priklauso žemesniesiems sluoksniams, o vidurinioji klasė yra labai neskaitlinga. Tyrimas rodo, kad gyventojų savimonė yra pakankamai aukšta ir šalies socialinis potencialas yra pakankamai aukštas.
- Tokia tyrimo išvada galima remtis formuojant teigiamą šalies įvaizdį tiek pačioje šalyje, tiek už jos ribų. Antra vertus, tyrimas rodo, kad **egzistuoja konkretūs skirtumai tarp klasių ir tarp stratų**, į kuriuos būtina atsižvelgti, formuojant socialinę politiką. Akivaizdu, kad neatsižvelgiant į juos prarandamas priemonių efektyvumas.
- Lietuvos gyventojų apklausos duomenų analizė parodė, kad **didžiavimasi Lietuvos pilietybe link teigiamai vertinti 90 proc. atsakiusiųjų**. Didžioji dauguma atsakiusiųjų iš esmės pritaria teiginiui „Lietuva buvo ir yra Europos valstybė, turinti savitą kultūrą ir tradicijas“. Atliktas tyrimas paneigia gana plačiai paplitusią nuomonę apie nepakankamą Lietuvos gyventojų patriotizmą savo šalies atžvilgiu. Kita vertus, dalies respondentų sąmonėje yra suformuotas Lietuvos kaip Europos provincijos stereotipas. Jie **provincialumo sąvoką interpretuoja labiau socialiniu-ekonominiu šalies gyvenimo aspektu, akcentuodami žemesnį nei ES gyvenimo lygį Lietuvoje. Pastebėti skirtumai tarp skirtingų socialinių klasių atstovų vertinant savo šalį Europos kontekste: aukštesnių klasių atstovų požiūris yra pozityvesnis**.
- Lietuvos gyventojų požiūris į Lietuvos įvaizdį apibūdinančius dalykus atskleidė, kad etninės kultūros vertybės užima reikšmingą vietą greta istorijos, archeologijos paminklų, kraštovaizdžio, gamtos. **Prioritetas teikiamas kalbai, papročiams ir tradicijoms**. Formuojant šalies įvaizdį būtų galima labiau išryškinti šalies etnokultūrinę specifiką ir paveldą. Nemažą vaidmenį galėtų suvaidinti mokykla. Respondentai pageidauja ir teorinių (lietuvių liaudies papročių, apeigų, lietuvių liaudies mitologijos, simbolikos), ir praktinių (lietuvių liaudies dainų, šokių, lietuvių liaudies meno, amatų) disciplinų. Etninės kultūros gebėjimą integruoti visuomenę rodo maži skirtumai tarp įvairių socialinių stratų.
- Esant vienodoms skirtingų klasių ir stratų nuostatoms etnokultūros atžvilgiu, skiriasi jų etnokultūrinė raiška: vidurinės ir žemesniosios socialinių klasių atstovai dažniau klauso liaudies muziką, **aukštesniosios socialinės klasės respondentai ne taip aktyviai prisideda prie etninės kultūros tradicijų palaikymo**.

- Suvokdami Lietuvos savitumo išsaugojimo svarbą, apklaustieji **Lietuvos valstybės valdymo institucijas (taip pat mokyklą) laiko Lietuvos savitumo išsaugojimo garantais. Žiniasklaidos vaidmuo, respondentų nuomone, yra pats mažiausias.** Europos Sąjunga respondentams taip pat nesiasocijuoja su Lietuvos savitumo išsaugojimu. Klasių požiūriai į Europos Sąjungos institucijų vaidmenį saugant etninę kultūrą sutampa.
- Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, jos gyventojams atsirado daugiau galimybių legaliai dirbti užsienyje. **Kas dešimtas respondentas nurodė, kad ketina ilgesniam laikui išvykti iš Lietuvos.** Didžioji dauguma ketinančių išvykti ilgesniam laikui – tai jauni (turintys mažiau nei 30 m. respondentai dvigubai dažniau nusiteikę emigruoti nei trisdešimtmečiai ir vyresni). Potencialūs emigrantai – mažai kvalifikuoti, neturintys aukštojo išsimokslinimo respondentai. Visam laikui išvykti norėtų tik 2 proc. apklaustų Lietuvos gyventojų. **Daugiausia ketinančių išvykti iš Lietuvos yra vidurinėsios klasės atstovų.**
- **Kuo aukštesnė respondentų socialinė padėtis, tuo rečiau jie teigia ją esant šeimyninės sėkmės laidu ir tuo dažniau taiko tą patį kriterijų abiem lytims.** Šis požiūris dažniau būdingas miestiečiams, žmonėms, manantiems, kad gyvena geriau nei dauguma. Moterų socialinė padėtis lemiamu šeimyninei sėkmei dalyku įvardijama rečiau nei vyrų.
- **Socialinės padėties svarbos asmeniniam gyvenimui vertinimas, kaip ir socialinis mobilumas, parodo socialinės struktūros atvirumą, lankstumą, bet ir atskleidžia įtampą tarp skirtingų socialinių klasių, stratų bei grupių.** Šiuolaikiniame požiūriui į socialinės padėties svarbą asmeniniam gyvenimui būdingas vienodas skirtingų bruožų svarbos abiem lytims įvardijimas.
- Gyventojų susisluoksniavimas Lietuvai įstojus į ES, leidžia pastebėti jų santykių su aplinka vertinimo savitumus ir kai kurias piliečių nuostatų formavimo aplinkybes. Racionalų respondentų požiūrį į socialinį sluoksnį lėmė saugumo jausmas, susijęs su asmens įsitvirtinimu visuomenėje – socialiniu statusu. **Apklauso dalyvių įsitikinimas, kad jie priklauso aukštesnei visuomenės klasei, taip pat lėmė didesnę jų pasitenkinimą savo aplinka, santykiais šeimoje, darbe. Sėkmingas bendravimas su žmonėmis skatina pasitikėjimą savimi, kurį taip pat galima tapatinti su saugumo jausmu.** Nuosekliai plėtojant šiuos teiginius išryškėtų ideali socialinės raidos schema: pasiturimas gyvenimas – saugi visuomenė – visuotinė tolerancija.
- Respondentų nuomone didžiausią grėsmę šaliai kelia nusikalstamumas, kiek mažesnę narkomanija, alkoholizmas, rečiau įvardytos grėsmės – nedarbas, skurdas, kyšininkavimas, korupcija. Pastebima tendencija, jog **kuo aukštesnei klasei respondentai priklauso, tuo grėsmės išvelgusių dalis yra mažesnė.** Tai atspindi mažesnę žemesnių klasių pasitikėjimą savo sugebėjimu susidoroti su grėsmių padariniais.
- Įstojus į ES ypač aktualiu tampa tolerancijos kitam tyrimas. **Tolerantiškiausi yra žemiausiosios klasės atstovai, o mažiausiai tolerantiški – aukščiausiosios.** Apskritai imant, kitataučiai ir kitos rasės žmonės, kraštutinių kairiųjų/dešiniųjų pažiūrų šalininkai, daugiavaikės šeimos, kitų religijų išpažintojai yra labiausiai toleruoti kaimynai, jų nepageidautų tik 5-10 proc. respondentų.

- Ne mažiau svarbus yra ir Europoje propaguojamas tolerantiškas požiūris į teistuosius. Nepalankus daugiau kaip pusės apklaustų žmonių požiūris į teistuosius apsunkina šių reintegraciją į visuomenę. **Griežtesniu požiūriu į teistųjų būdą išsiskiria dvi klasės: žemiausioji ir aukštesnioji.** Žemiausioji griežčiau negu kitos klasės vertina ir teistų žmonių būdą, ir konkrečius neigiamus būdo bruožus, ypač tuos, kurie gali lemti sunkias pasekmes. Aukštesniosios klasės požiūris irgi nepalankus, bet kiek nuolaidesnis – iš konkrečių būdo bruožų griežčiau vertina tik vieną sunkų – pyktį, kerštingumą.
- Dauguma apklaustų žmonių pritaria tam, kad skurdžiai yra valstybės ir pačių skurdžių rūpestis, o daugiau kaip pusė respondentų nuo skurdo linę atsiriboti. Penktadalis apklaustųjų skurdžių atžvilgiu nusiteikę priešiška, maždaug tiek pat – altruistiškai. **Marginalams tolerantiškesni yra dalis aukštesniosios ir vidurinėsios klasės atstovų** Neigiamą požiūrį į benamius, elgetas, skurdžius atviriau išsako kai kurie žemesnių sluoksnių atstovai, žemesnio išsimokslinimo ir mažesnių pajamų respondentai, dalis vyresnio amžiaus žmonių, rajonų gyventojai. ES struktūrinių fondų panaudojimo projektai turėtų įtraukti ir žemiausių visuomenės sluoksnių ekonominio rėmimo programas, bei jų įjungimą į kultūrinį visuomenės gyvenimą.
- Analizuojant poilsavimo įpročius atskirose socialinėse klasėse pastebime, kad **didžiausias galimybes poilsiui ir įvairesnes poilsavimo formas pasirinkti galėjo aukštesniosios klasės atstovai. Beveik pusė Lietuvos gyventojų 2004 metais poilsiauti neturėjo galimybių.** Tie kurie, tokių galimybių turėjo daugiausiai poilsiaudavo kaime, sode ar kurorte Lietuvoje.
- **Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare vis daugiau gyventojų renkasi individualias keliones po Europą.** Visgi ES struktūriniai fondai, taikydami skirtingas ekonominės paramos programas, galėtų didesnę prioritetą skirti žemiausių visuomenės sluoksnių poreikiams, įtraukti juos į aktyvesnę visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą.